

Il Grischun durant la Segunda Guerra mundiala (part 1)

■ **Cuntrari al 1914 han las instanzas politicas e militar preparà la naziun a la Segunda Guerra mundiala ch'ha durà dal 1939-1945. D'impurtanza primordiala per ils Rumantschs è stà ch'il pievel svizzer ha mess in segn da solidaritad cun renconuscher il favrer 1938 il rumantsch sco quarta lingua nazionala e refusar qua tras l'irredentissem.** L'Exposiziun naziunala dal 1939, la Landi a Turitg, ha consolidà il senn patriotic ed il spiert d'unitad. Masseras, fabricants e negoziants han stui far immediat reservas da victualias e materials. Il 1939 ha la Confederaziun cumprà reservas da graun e da zutger ed ha stipulà contracts d'import e da transit cun l'exteriur. Ils 28 d'avust, dus dis suenter che Hitler e Stalin avevan signà lur patg, ha il Cussegl federal mobilisà las truppas da cunfin, ed ils 30 d'avust ha l'Assamblea federala elegì Henri Guisan sco general. Il Grischun Renzo Lardelli è daventà cumandant dal prim corp d'armada, pli tard dal corp da muntogna novcreà (corp dal reduit). Ils 2 da settember, il di suenter ch'ils Tudestgs han attatgà la Pologna, han ins mobilisà in mez milliun schuldads. Il Cussegl federal ha declerà l'obligaziun a la lavur per umens da 16-65 e per dunnas da 16-60 onns e mess in vigur l'organisaziun economica da guerra. Quella ha scumandà per dus mais la vendita da zutger, ris, pulenta, pasta, avaina, ierdi, grass ed ieli da cuschnar – reservas cumandadas – sco era in augment dals pretschs per victualias e dals tschais-chasa. Ils esters stuevan avair in visum da dimora, e la controlla als cunfins è vegnida rinforzada. Il november è entrà en vigur il sistem da raziunament: victualias stgarsas u suffizientas pudevan vegnir retratgas mo en quantitads prescrites e munidas cun marcas repartidas mintga mais. Il Stadi controllava era ils materials d'impurtanza militar.

La defensiun militar

Ils cunfins grischuns en vegnids defendids da la brigada da muntogna 12, cumandada l'emprim da Hans Hold, alura da Rudolf von Erlach (schaner 1940-avrigl 1942), Paul Wacker (matg 1942-avust 1944) e Jakob Engeli (a partir da l'avust 1944). Suenter la segunda mobilisaziun dals 10 da matg 1940 – Hitler aveva attatgà la Frantscha – è vegnì staziunà il regiment grischun 36 en Svizra franzosa. Ils 10 da zercladur è entrada en guerra l'Italia da la vart tudestga. Il mument suenter la capitulaziun da la Frantscha (22 da zercladur 1940) è stà il pli critic. Cura che la Svizra n'è betg pli stada periclitada directamain, ha Guisan demobilisà grondas parts da l'armada. Ils 25 da fanadur ha el palesà sin il Rüti il famus plan dal reduit. Cun excepziun d'ina strivla da l'Alpsu fin al Calanda n'appartegneva il Grischun betg a quest sistem da defensiun installà en las Alps svizras; el vegniva defendì da la brigada da muntogna 12 ch'ha immediat cumenzà a construir fortiezzas (p. ex. Crestawald), serras e refugis cun defensiun infantristica (ca. 130), preparà ils objects che duevan vegnir sigliantads en cas d'ina attatga (punts e.a.; ca.

Patruglia da cunfin durant la Segunda Guerra mundiala.

150) e costruì – cun agid dad internads – vias da guntgida (Vias dals Polacs). La stad 1943 è la brigada grischuna vegnida transferida al cunfin sid: ils Alliads avevan conquistà la Sicilia e Mussolini era vegnì relaschà dal Gran Consiglio del Fascismo (organ suprem dal Partito Nazionale Fascista) ed arrestà ils 25 da fanadur. Suenter la capitulaziun da l'Italia ils 3 da settember 1943 èn passa 30 000 fugitivs militars e 15 000 civils entrads da l'Italia en Svizra ed en il Grischun. Cumbats armads n'hai dà nagins, persunter èn crudadas avius americans sin territoris grischun u en sa delibers qua, per differents motivs, da lur bumbas: ils 10 da settember 1943 èn crudadas 35 bumbas sin las acclas da Valdavos/Giansch, 14 èn explodidas en vischinanza da Schlarigna e da Samedan (ina davant la Chesa Planta), al Term Bel (16 da november 1944) ed a Val (23 da mars 1945, dus morts e plirs blessads); donnas a cultiras ed edifizis èn vegnids chaschunads en ils canturns da Vaz Sut, Eigias e Zezras, a Zalende, Campascio e Sta. Maria en Val Müstair; in bombardader american è crudà a Filisur (sis morts). Ils Alliads èn s'esculpads tar il Cussegl federal ed han pajà ils donnas. L'avust 1945 è l'armada vegnida demobilisada e relaschada.

La defensiun spiertala

Cun la mobilisaziun en vegnidas creadas la scenziun militar da pressa e la scenziun «Heer und Haus». Lur incumbensa era da censurar la pressa, d'infurmar la glicued e da tgirar l'olma ed il spiert da defensiun da l'armada e da la populaziun. Schef da la censura da la pressa grischuna era l'anteriuur colonel Mathias Thöni (redactur da la «Prättigauer Zeitung»). La plipart da la populaziun aveva mantegnì viv il spiert da resistenza e na pareva betg d'avair gi simpatias ni per la dictatura e l'ideologia da Mussolini ni per quellas da Hitler. La censura ha dentant tegnì tschelà fin a la fin da la guerra las tenutas per part fitg problematicas derasadas entaifer las elites. Ella ha era impedi la publicaziun dal pled dal

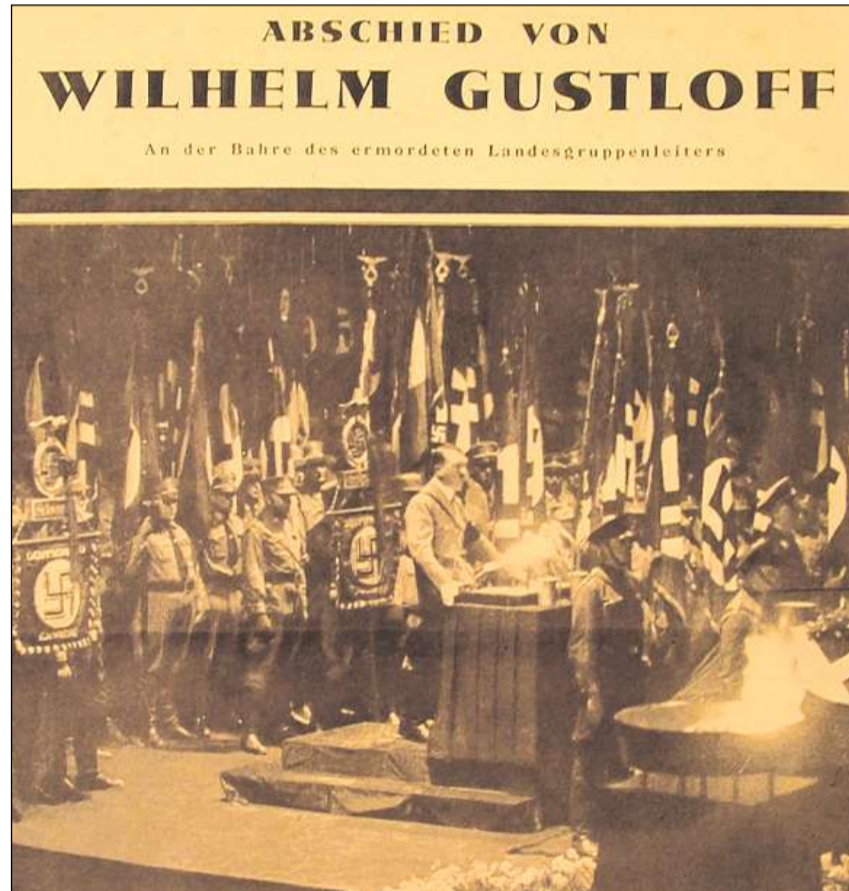
president Gaudenz Canova cunter il defetissem e manifestaziuns d'adattaziun a la «Nova Europa» da Hitler, salvà a chaschun da l'avertura dal Cussegl grond ils 18 da november 1940. Quel pled è daventà famus, ed il 1997/98 è el puspè daventà in politicum en il Cussegl grond.

Tendenzas faschistoidas han existì en Svizra gia enturn il 1920. Quellas eran naschidas da la crisa spiertala ed economica dal temp suenter la guerra ch'aveva schendrà moviments patriotics, sco per exempel il «Vaterländischer Verband», il «Schweizerzering» u il «Volksbund für die Unabhängigkeit der Schweiz». La crisa economica mundiala dals onns 1930 ha alura effectuà fin viaden en las partidas tradiziunals in potenzial d'aderents e da simpatizants da sistems autoritars, organisads en las uschenumnadas fronts. La plipart da quellas n'han dentant betg pudì fitgar pe en il Grischun. Durant ils sis onns da guerra ha la polizia politica arrestà 53 persunas svizras ed estras en il Grischun, 24 da quellas per avair tradì secrets militars, ina per avair commess sabotascha. Da las 17 sentenzias pronunziadas en l'armada grischuna è stada ina cun paina da mort. Ils detagls da quell'istorgia e da ses acturs èn strusch perscrutads.

La defensiun economica

Il 1939 disponiva la Svizra da reservas da farina da paun per in onn (il 1914 per 15 dis), ultra da quai da provisius pli pitschns da fier, ieli, charvun ed auter pli. L'economia da guerra era vegnida decretada gia il prim da settember. Il problem era che trais quarts dal graun vegniva importà da l'America e che la dependenza d'imports da zutger, d'ieli da cuschnar e da materias primas era quasi totala. Ils imports stuevan passar la bloccada englaisa sin la mar e la controlla tudestga sin la terra. En barat per dretgs da passadi e per furniziuns da victualias e bains da la produziun industrial han ins stui consegnar ad omaduas varts material da guerra ed auter pli. Igl è stà in spagat problematic tranter la re-

settember raziunà il chaschiel ed il december ils ovs. Il 1942 han passa 200 000 persunas dumandà l'agid d'enviern. Il mars è vegnida raziunada la charn ed il zercladur han ins scumandà mintgamai la mesemna ed il venderdi il consum privat e public da charn. A partir da l'october 1942 stuev'ins cumprà il paun ed auters products dal pasterner cun marcas, a partir dal november era il latg. Il dumber d'animals da niz è vegnì reduci massivamain en favur da la cultivaziun dad ers (furment, tartuffels), provocond ina stgarsezza da charn e da products da latg. Il zercladur 1943 èn vegnids raziunads la tschigulatta, il zutger ed ils dulutschims, da maniera che las purziuns da quellas vivondas èn crudadas quel onn sut la limita critica da 2160 calorias per persuna il di. Dal mars fin il matg 1944 han ils furners stui agiuntar tartuffels a la farina dal paun. La stgarsezza ha cuntanschì il punct culminant suenter l'invasiun dals Alliads en la Normandia: ins ha stui reorganisar l'entir transit da la Germania, ed il Cussegl federal ha immediat scumandà la vendita da material da guerra als Tudestgs. Tranter il november 1944 e l'avrigl 1945 han ins puspè stui agiuntar tartuffels a la farina dal paun, ed igl è vegnì scumandà da vender paun frestg. Dal matg 1945 fin il 1948 è il raziunament vegnì diminuì successivamain. La generaziun da guerra dis-

Adolf Hitler a chaschun da la sepultura da Wilhelm Gustloff a Schwerin. Il manader da la NSDAP en Svizra era vegnì assassinà il 1936 a Tavau dal student gidieu David Frankfurter.

ment, la quantad attribuida a mintga famiglia respectivamain a mintga manaschi; las controllas n'eran dentant betg fitg severas. Tut en tut ha il raziunament funcziunà bain. L'october 1940 èn vegnids raziunads il paintg frestg, la groma, la sunscha e la laina, ed il november dal medem onn èn vegnidas relaschadas diversas taglias spezialas per finanziar la defensiun dal pajais (custs totals chaschunads tras la guerra: ca. 9 mia. frs). Acziuns da rimnada da textilias, chalzers, savun, pulvra da lavar, fier vegl ed auter han procurà per in'utilisaziun senza perdita da rauba e materials. La fin dal 1940 è vegnì proclamà il Plan Wahlen che dueva promover l'economia alimentara. A medem temp han ins reactivà minieras da fier, per exempel quellas a Gonzen-Sargans/SG ed a Ferrera. A partir da la primavaira 1941 èn millis hectaras terren vegnidas runcadas, drenadas e transformadas en ers. Tut quels ch'avevan in iert stuevan semnar tartuffels e legums, perfin ad Arosa sin 1800 m sur mar. La lavur gronda han stui prestar durant la guerra las dunnas ed ils uffants sut cundiziuns extremamain diras: la plipart dals umens era pli u main adina sut las armas, ils chavals ed ils tractors vegnivan duvrads da l'armada, il benzin e l'ieli eran raziunads. Il matg 1941 èn vegnids raziunads era il café, il cauc ed il té, l'avust dal medem onn han ins scumandà l'import privat da victualias, il

curra dad «onns maghers, ma senza morts da la fom».

Tranter mistificaziun e denigraziun

Il temp da la Segunda Guerra mundiala ha puspè sveglià dapi ils onns 1990 ina viva discussiun publica sin il champ nazional e – causa las fatschentas cun ils Nazis (aur e contos da gidieus assassinads) – era sin quel internaziunal. Entant che las generaziuns naschidas suenter la guerra han paucas retegentschas da reponderar e crititgar la rolla istorica da la Svizra, sa senta la gronda part da la generaziun dal servetsch activ accusada e critigada nungjustifigadamain. Las retschertgas specificas sco era las discussiuns naschidas da questa clavuraziun da l'istorgia a l'intern dal Grischun sa chatan anc en il stadi inicial. *Adolf Collenberg*

Lexicon Istoric Retic

Il LIR cumpiglia bundant 3100 arttgels (geografics, tematics, arttgels da famiglias e biografias) davart l'istorgia grischuna/retica e la Rumantschia. Editura: Fundaziun Lexicon Istoric Svizzer; versiun online: www.e-lir.ch; versiun stampada: www.casanova.ch u en mintga libreria.

14.7 Juli 1948 Mehl 100 gr	SCHWEIZERISCHE EIDGENOSSENSCHAFT LEBENSMITTELKARTE Juli 1948 Gültig vom 1. Juli 1948 bis 6. Aug. 1948. Die Gültigkeit allfällig in Kraft gesetzter blinder Coupons wird vom KEA bestimmt.		100 gr Fett oder 1 dl Oel
14.4 Juli 1948 Mehl 500 gr	Rationen 600 gr Mehl ..... 14. 500 gr Spelfesfett oder 5 dl Speiseoel ..... 7.		100 gr Fett oder 1 dl Oel
A 7 Juli 1948			100 gr Fett oder 1 dl Oel
B 7 Juli 1948			100 gr Fett oder 1 dl Oel
C 7 Juli 1948	E 7 Juli 1948	G 7 Juli 1948	J 7 Juli 1948
D 7 Juli 1948	F 7 Juli 1948	H 7 Juli 1948	S 7 Juli 1948
			R 7 Juli 1948

Dal 1940 al 1948 è stà en vigur il sistem da raziunament.